

Soome õigeusu peapiiskopkonna kanoonilised piirid ja seda puudutav arutelu 1945–1957

Juha Riikonen

Abstract The Canonical Borders of the Finnish Orthodox Archdiocese and the Related Debate, 1945-1957

The Orthodox Church of Finland found itself in a difficult situation after the war, when the Moscow Patriarchate began to demand that the Church of Finland return to its canonical jurisdiction. The Finnish Orthodox Church had joined the Patriarchate of Constantinople in 1923, because the connection with Moscow no longer worked. In addition, in the newly independent Republic of Finland, no organization could operate with an administrative connection abroad, and especially not in Moscow. The Russian Church was in a difficult situation after the Bolshevik revolution starting in 1917. A new era between the State and the Church began after the Second World War. At that time, Stalin assumed that the Russian Church could become a new factor of influence in Europe. Therefore, opportunities to operate abroad were restored to the Church. In connection with all this, the Russian Church wanted to bring the Finnish Church back under its power. There was a strong political purpose in the background. However, the project was never realized because the Finns doubted the project.

Finland began to delay the issue, and Moscow eventually gave up its demands in 1957.

Keywords Orthodox Church of Finland · Ecumenical Patriarchate · Meletios Metaxakis · Sergei Troitsky · Russian Orthodox Church · canonical jurisdiction

Hinnangud Soome õigeusu peapiiskopkonna kanoonilisele olukorrale

Selles kiriklike jurisdiktsioonide piire käsitlevas artiklis hinnatakse Vene professori Sergei Troitski kriitikat Konstantinoopoli patriarhi Meletiose (Metaxasis) nime kandva hajalateooria kohta. Samas hinnatakse, kuidas iseloomustada nende kahe kanoonisti lähenemisviiside vahet. Troitski esitas oma kriitika kirjalikul kujul 1947. a sügisel Moskva Patriarhaadi ajakirjas *Žurnal Moskovskoi Patriarhii* (ŽMP). Kriitika puudutas Soome ja Konstantinoopoli vahel 1923. a sõlmitud kanoonilist sõltuvussuhet.¹ Kolmandaks hinnatakse, kuidas neid kanoonilisi põhimõtteid 1945–1955 järgiti.

Konstantinoopoli Patriarhaat tugevdab oma positsiooni 1920ndatel aastatel

Balkani sõda 1912–1913, esimene maailmasõda, õigeusklike massiline lahkumine Venemaalt pärast 1917. a oktoobrirevolutsiooni ja kodusõda, kreeka õigeusulise rahvastiku põgenemine Väike-Aasiast 1922 ja poliitilised konfliktid Lähis-Idas muutsid õigeusu kiriku ühiskondlikke suhteid kogu maailmas. Uutesse piirkondadesse sündinud kiriklikud võimud hakkasid rahvuste kombel pürgima võimalikult suure iseseisvuse poole. Eriti tugevalt ilmnnes see Osmanite võimu alt vabanenud aladel.

Rände tulemusena asutasid mitmed õigeusuliste rühmad uusi piiskopkondi ja kirikuid Lääne-Euroopas, Ameerikas ja Austraalias. Kuna kirikud grupeerusid rahvust mööda, kujunes nii mõnelgi maal mitu ülestikkust õigeusu kirikustruktuuri.

Kirikuõpetuse seisukohast oli rahvusliku põhimõtte tugevnemine koh-tadel problemaatiline. Uusi kiriklikke kogukondi ei loodud euharistilise elu ja selle kestvuse kindlustamiseks – see oleks olnud ainus teoloogiliselt vastuvõetav põhjus –, vaid eesmärgid olid selgelt rahvuspoliitilised. Konstantinoopolis toimunud kirikukogu oli juba 1872 tõdenud, et kiriku jagunemine rahvuslikke piire mööda on eksiõpetus, fületism ((ἐθνο)φυλετισμός, kr k *phylē* – 'hõim, rahvas').

Fületism tõstab esile oma rahvuslik-kiriklikku identiteeti ja halvustab teiste rühmade rahvuslikke pärimusi. Fületismi kutsutakse ka „kiriklikuks

¹ Selles artiklis mõeldakse jurisdiktsiooni all piiride kiriklik-halduslikku kindlaksmääramist. Iga piirkondlik kiriklik üksus, mis pole iseseisev, kuulub mõne autokefaalse kiriku jurisdiktsiooni alla.

rassismiks“. 1872. a kirikukogu otsuste kohaselt ei tohi kirik jaguneda ilmalike riikide kombel rahvusi mööda, vaid on ennekõike „üksainus, püha, kogumaapealne ja apostlik“. Kirik on oma loomult rahvusteülene ega tohi jaguneda rahvastikurühmade järgi.

Fületismi hukkamõistmine ei pannud aga arengut seisma. 19. sajandil kiiresti tugevnenud rahvuslikud liikumised olid jäädavalt tulnud ka kirikusse. Rahvustest sai kirikut määratlev tegur ja isegi rahvusliku identiteedi tugisammas õigeusklike uutel kodumaadel. Areng nendes kohalikes kirikutes, mis lahkusid Moskva Patriarhaadi osadusest oktoobrirevolutsiooni ja enamlaste võimupöörde järel, toimus samas suunas.

Soome õigeusklike kõrval pürgisid iseseisvuse poole muuseas ka Eesti, Läti, Poola ja Tšehhoslovakkia õigeusu vähemuskirikud, kes küsisid Konstantinoopolilt „kanoonilist kaitset“, et lunastada endale koht uues poliitilises olukorras. Eesmärgiks oli suuremal osal kirikutest niinimetatud täielik iseseisvus ehk autokefaalia, aga ainult Poola kirikul õnnestus see Konstantinoopoli Patriarhaadilt välja kaubelda. Igas vastiseseisvunud riigis olid kanooniliste muutuste taotlemise taga poliitilised põhjused. Moskvast ei kiidetud kirikute kanoonilisi muudatusi heaks, sest leiti, et need on vastuolus Vene kiriku ja venelastest kirikuliikmete huvidega (Троицкий 1947a, 42–43).

Oikumeeniline Patriarhaat kindlustas oma juhtpositsiooni patriarh Meletiose (Metaxakis) ajal (25. XI 1921 – 21. X 1923). Patriarhaat oli aga juba aastaid varem hakanud koordineerima kirikutevahelist teenimist. Seda ülesannet oli ometi raske teostada, sest patriarhaadi ühiskondlik asend Türgis oli nõrk. Meletiose tähelepanuväärsel juhtimisel korraldati Konstantinoopolis 1923. a mais eri õigeusu kirikute esindajate kohtumine. Kohtumise päevakord oli huvitav: sinna kuulus näiteks kirikukalendri ühtlustamine, abielu sõlmimise võimalus pärast vaimulikupühitsust ja arutelu teise abielu lubamisest lehestunud preestritele (Viscuso 2006, xxvii–lii).

Oikumeeniline Patriarhaat põhjendas oma õigust olla üldõigeusu kohtumiste kokkukutsuja kanooniliste ja ajalooliste asjaoludega. Ta oli ju korraldanud kohtumisi eri teoloogiliste küsimuste lahendamiseks ning juhtinud kirikutevahelisi sidemeid ja nõupidamisi alates 1450ndatest aastatest (Maximos 1976, 272–300).

Konstantinoopoli püha sinod ehk metropoliitide kogu leidis, et uute kiriklike üksuste teke ohustab kiriku ühtsust. Selle ärahoidmiseks peeti vajalikuks tugevdada kõigi õigeusu kirikute omavahelist sidet. Lausanne'i leping (1923) ja kreeklaste ümberasustamine nõrgendas patriarhaadi

kiriklikku ja rahvuslikku seisukorda, ehkki leping *lubas* patriarhaadile tegutsemisvabaduse. Patriarhaadi arusaama järgi on tal tänu kaanonitel põhinevale auesimusele head võimalused kiriku kontsiliaarsuse hoidja ja kaitsjana (Clément 1997, 27–29).

Patriarhaat on rõhutanud, et tema esimusega seotud juhtasendit ei saa kuidagi võrrelda paavsti rolliga rooma-katoliku kirikus. See ei tähenda õpetuslikku ega autokefaalsete kirikute jurisdiktsioonipiire ületavat juhirolli. Oikumeeniline Patriarhaat tegutseb sõsarkirikute vahelise koostöö kindlustaja ja vajadusel teiste kohalike õigeusu kirikute huvide edendajana (Clément 1997, 29–32).

Meletiose hajalateooria kanoonilised põhimõtted

Hajalateooria (diasporaateooria) sai nime õigeusklike „hajumisest“ üle maailma. Meletiose nime kandva teooriaga põhjendatakse Konstantinoopoli õigust tegutseda ülema kanoonilise juhina nende kirikute, piiskopkondade ja koguni üksikkoguduste jaoks, mis asuvad autokefaalsete kirikute piiridest väljaspool. 1920ndatel aastate praktika oli, et Oikumeenilise Patriarhaadi kanoonilise kaitse alla pürgivad kirikud või kogukonnad pidid asja ise algatama.

Esimest korda rakendati diasporaateooriat ellu, kui patriarh Meletios liitis Ameerika Ühendriikide kreeka kiriku Konstantinoopoli Patriarhaadi osadusse 11. V 1922. a. Ühendriikides polnud autokefaalset õigeusu kirikut (Stephanopoulos 2008).

Neid üleilmsete kirikukogude kaanoneid, mida peetakse kirikutevahelisi jurisdiktsioonipiire puudutavaks, on laias laastus kümme. Nad on seotud Konstantinoopoli positsiooni kindlaksmääramisega Rooma keisririigi uue pealinnana ja piiskoppide võimupiirkondade paikapanelmisega. Nende seast kasutab Meletios oma hajalateooria põhjendamiseks iseäranis kolme kaanonit:

- Teise üleilmse kirikukogu teises kaanonis (2/2) sätestatakse, et piiskop ei tohi tegutseda väljaspool talle usaldatud kiriklikku piirkonda. Ta ei tohi näiteks pidada jumalateenistusi väljaspool oma piirkonda ilma kohaliku piiskopi kutseta (OKKS 1980, 186–189).
- Kolmanda üleilmse kirikukogu kaheksandas kaanonis (8/3) korraldatakse varasemat keeldu, et piiskop ei saa laiendada oma võimu sellisesse piiskopkonda, mis pole olnud tema või tema eelkäijate juhtida. Kui nii on siiski juhtunud, peab piiskop ülevõetud piiskopkonnast loobuma (OKKS 1980, 224–228).

- Neljanda üleilmse kirikukogu 28. kaanonis (28/4) kinnitatakse varem antud määrust, et Konstantinoopolil on samad eesõigused, mis vanal Roomal, sest Konstantinoopol on keisririigi pealinn. Tuginedes sellele on Konstantinoopol ka kirikliku keskusena oma tähtsusest võrdne vana Roomaga, „olles tema järel teine“. Oluline lisandus on aga see, et Konstantinoopolile sätestatakse õigus pühitseda juhtivaid piiskoppe kolmele piirialale: Aasiasse, Pontosesse ja Traakiasse, samuti neist väljaspool asuvatele „barbaripiirkondadele“.²

Nende kolme oluliseks peetud kaanoni tekstidest on näha, et kaanonite kasutamine kiriklike piiride kindlaksmääramiseks on keeruline. Nad on ju pandud kirja ajal, mil asjaolud olid hoopis teised kui 19. sajandil. Nad määratlesid kiriklike jurisdiktsioonide piire põhimõttelisel tasandil, aga sellegipoolest võib nende määratlused autokefaalsete kirikute piiridest väljaspoole jäävate kirikute kohta tõlgendada mitmeti. Kaanonid on osa kiriku Pühast Pärimusest, nii et nad on loomult sakraalsed. Probleem on aga selles, et teoloogilisi jurisdiktsiooniküsimusi on püütud lahendada ajalooteaduse, maateaduse ja ühiskonnaõpetuse meetoditega.

Meletios tõlgendas kaanoneid nii, et Konstantinoopoli patriarhaadil on õigus olla kanooniliseks emakirikuks nendele kirikutele, mis tegutsesid iseseisvates riikides väljaspool autokefaalsete kirikute piire. Selline kirik on teiste seas Soome *riiklikes* piirides tegutsev õigeusu kogukond. Oikumeenilisel Patriarhaadil on õigus võtta oma kaitse alla Soome õigeusklikud, kes olid poliitiliste muutuste tõttu jäänud Vene emakirikust väljapoole ja kelle seisundit oli tunnustanud ka Soome riik (UMA, 44 I, Patriarh Meletiose kõne Soome delegatsioonile 3.07.1923 ja professor E. N. Setälä ettekanne välisministeeriumile 4.08.1923; SOA 1935: Tomos (akt Soome õigeusu peapiiskopkonnast).

Meletiose teoorias on kiriklike piiride küsimus. Oikumeeniline Patriarhaat põhjendas oma õigust sellega, et kui Soome sai iseseisvaks ja

² „... Me määrame ja otsustame... Konstantinoopoli, Uue Rooma, pühima kiriku eesõiguste kohta. Kirikuisad andsid põhjendatult eesõigusi Vana-Rooma piiskopitroonile, sest see oli keiserlik linn. Ja sada viiskümmend kõige usklikumat piiskoppi [Konstantinoopoli kirikukogul 381. a] andsid sama silmas pidades võrdsed eesõigused Uus-Rooma kõige pühamale istmele, hinnates õiglaselt, et see linn, mida ehivad keiser ja senat ning mis naudib võrdseid eesõigusi vana keiserliku Roomaga, peaks ka kiriklikes asjades saama suureks tõstetud nagu temagi ja olema tähtsusest järgmine... Ja otsustame, et ainult Pontose, Aasia ja Traakia piiskopkondade metropoliidid ning lisaks veel mainitud piiskopkondadesse barbaripiirkondades pühitsetaks piiskopid mainitud Konstantinoopoli pühima kiriku istmelt. Kuid kõigi nende alade metropoliidid pühitsegu koos piiskoppidega uusi piiskoppe nii, nagu jumalikud kaanonid seda määravad“ (OKKS 1980, 286–312).

lakkas olemast osa Vene keisririigist, siis katkes ka kirikutevaheline ühendus. Seega pole Soome õigeusu kirik enam osa Vene kirikust, vaid tegutseb sellises „barbarite piirkonnas“, mis ei asu ühegi autokefaalse kiriku piirides ja millele viitab IV kirikukogu 28. kaanon.

Hajalateooria kohaselt järgivad niisiis kirikute piirid riigipiire. Selles toetutakse IV üleilmse kirikukogu 17. kaanonile, mis sätestab, et kui „mingi linn taasasutatakse, järgitagu ka kiriliku korra osas riiklikke ja ühiskondlikke seadusi“. See reegel pärineb ajast, mil üleilmsete kaanonitega tunnistati ka riigi autoriteeti. Selle seadusega võib põhjendada ka Konstantinoopoli kiriku olulist asendit, sest see oli tollane poliitilis-halduslik lähtekoht. Konstantinoopolist oli saanud Rooma keisririigi uus pealinn.

Hajalateooria kohandas keisririigi „ilmalikud seadused“ uude, tänapäeva konteksti sobivaks. Need kõrvutati nende kohalike riikide seadustega, mis kirikut puudutasid. Teooria selline tõlgendus on huvipakkuv, sest selle järgi Oikumeeniline Patriarhaat otsekui tunnistas rahvusriikide õigust korraldada kohaliku kiriku elu. Riik võib luua seadusi kiriku jaoks, kuid ei tohi reguleerida kiriku siseelu ega õpetust. See, kuidas kaanonite loomise ajal Rooma riigi seadused kirikut puudutasid, kohandati nüüd rahvusriikide kohalike õigeusu kirikuid puudutavale seadusandlusele. Patriarhaat suhtus riikidesse soodsalt muidugi tingimusel, et riigid tunnistavad õigeusu kirikut ja selle tegevust oma maa-alal. Samasugune positiivsus ilmneb ka läbirääkimistel Soome õigeusu peapiiskopkonna kanoonilise asendi muutmise kohta ning seejärel patriarhaadi suhtumises aastakümnete jooksul kiriku ja riigi suhetesse Soomes.³

Iseäranis IV üleilmse kirikukogu 28. kaanoni „barbarite piirkondi“ tõlgendati tähendusega kui autokefaalsete kirikute piirest väljaspool tegutsevad alad, kus elab hajali õigeusklikke. Konstantinoopoli teenimiskohustust puudutavas mõttes oli teooria seisukohalt oluline, et tähtis polnud diasporaa õigeusklike rahvus, vaid riigipiirid. Kõige suurem

³ Oikumeeniline Patriarhaat on suhtunud soosivalt Soome autonoomse kiriku elu korraldamisse vastavalt kohalikele oludele. Seda on Soomes vahel küllaltki avaralt tõlgendatud (vt Riikonen 2007, 131-133,275,311). Tomose järgi on Soome kiriku õigus „vabalt korraldada Soome õigeusu kiriku asju oma maa seaduste kohaselt“ sel tingimusel, et muutused on õigeusu õpetuse, kaanonite ja Oikumeenilise Patriarhaadi tõlgenduste kohased. Õigupoolest piirab tomos kohaliku kiriku õigusi enam, kui seda 1920ndatel mõisteti (vt Johannes 1982, 160-163). Huvitava üksikasjana võib välja tuua, et 1955. a tänas Oikumeenilise Patriarhaadi esindaja metropoliit Athenagoras Soome riiki selle eest, et see oli maksnud Ühendriikidele reparatsioone. Poliitiline tunnustus puudutas ka Soome õigeusu kiriku kui Oikumeenilise Patriarhaadi osa valikuid (AK 10/1955, 90-92).

erimeelsus Meletiose ja Troitski vahel paistab silma just piiri ja rahvuse küsimuses. Konstantinoopoli vaatenurgast on temal enesel õigus ja kohustus olla ülim ja juhtiv kirik autokefaalsete kirikute piiridest väljaspool (vt nt SOKHA, Fa 3/1947, patriarh Maximose kiri peapiiskop Hermanile 26.02.1947; Fa 3/1948, Maximos Hermanile 30.09.1948; Fa 2/1954, patriarh Athenagoras Hermanile 19.05.1954).

Seda arusaama on kerge tõlgendada fületismivastaseks, sest Konstantinoopol ei oodanudki, et need õigeusu rahvad oleksid pelgalt „kreeka päritolu“. See tähendab loomulikult ka eesõigust asutada piiskopiistmeid sinnagi, kus õigeusulised elavad hajalas.

Troitski kriitika hajalateooria kohta

Professor Troitski pidas diasporaateooriat tunnistuseks sellest, et Konstantinoopol püüdleb positsiooni, mida võib võrrelda paavsti omaga rooma-katoliku kirikus. Sellisele püüdlusele ei leia aga kaanonitest mingit ühemõttelist põhjendust. Troitski sõnade järgi ei saa kaanonites 2/2 ja 8/3 seatud keeldu kuidagi tõlgendada nii, nagu Meletios seda tegi, sest see on vastuolus Kristuse antud misjonikäsuga. Kirikutel on kohustus viia evangeelium „barbarite aladele“, mis ei kuulu veel ühegi autokefaalse kiriku piiridesse. Troitski sõnul ei või Meletios põhjendada oma nõudeid Soome kiriku kohta piiridega, sest kaanonite kirjapanemise aegu polnud mingeid rahvusriikide piire veel olemaski. Kui aga piiridele siiski viidata, pole Konstantinoopolil mingit õigust Soome kirikule, sest Konstantinoopol asub väljaspool Soome piire (Троицкий 1947a, 42–43).

Konstantinoopol oli Troitski järgi rikkunud kaanoneid, sest kaanonis 8/3 keelatakse piiskoppi ühendada vägisi mingit piirkonda enda omaga. Seevastu Vene kirikul on õigus Soome kirikut juhtida, sest Soome kirik on oma asutamisest saadik kuulunud Vene kirikusse ja see side on kestnud vähemalt 30 aastat. Siin viitab Troitski IV kirikukogu 17. kaanonile, mis räägib kolmekümnest aastast kui ajast, mil mingi alluvus põlistub.⁴ Poliitilistel piiridel polnud tähtsust ning õigeusu kiriku

⁴ „Igas piirkonnas asuvad maa- ja külakogudused jäägu kõikumatult neid juhtivate hoole alla, eriti kui nad on neid 30 aastat vaieldamatult juhtinud. Aga kui 30 aasta jooksul on nende üle vaidlus tekkinud, olgu neil, kes väidavad, et on ülekohtu all kannatanud, lubatud kaevata selle kohta piirkonna sinodile. Aga kui ülekohtu on teinud oma metropoliit, mõistku kohut piirkonna eksarh või Konstantinoopoli iste, nagu eespool on juhatatud...“ OKKS 1980, 271–273).

ja Soome riigi sidemetel polnud Troitski arvates kirikule mingit kasu. Troitski lükkab tagasi arusaama, et kohalik kirik peab sobituma oma asukohamaa poliitiliste muutustega (Троицкий 1947a, 42–43). Just suhtumises rahvusriikidesse olid kummagi poole arusaamad teineteisest väga kaugel. Lisaks Troitskile on ka mitmed muud vene kanoonistid ja kirikutegelased suhtunud negatiivselt Soome riigivõimusse.⁵

Huvitav on jälgida, kui keskseks said kanoonistide vaidluses hinnangud kaanonis 28/4 kaustatud sõnapaarile „barbarite piirkond“. Meletiose ja tema järel mõjuka Sardese metropoliidi Maximose tõlgenduse järgi tähistas see poliitilis-geograafilist piirkonda, milles tegutseb õigeusu hajalikirik. Troitski aga mõistab selle all ala, millel elab usutunnistuslik vähemus ehk rahvas või rahvaosa, mis on etniliselt ja ajalooliselt seotud oma emakirikuga. Troitski rõhutab rahvuslikku ühtsust. Ta ei kiida heaks Konstantinoopoli arusaama, mille kohaselt kuuluvad kõik väljaspool autokefaalsete kirikute alasid elavad õigeusklikud Oikumeenilise Patriarhaadi valitsuse alla, sest kaanonis räägitakse ainult kolmest diötseesist: Pontosest, Aasiast ja Traakiast. Neist põhjapoolsem ja ainus, mis asus Bosporuse väinast läänes, oli Traakia, mille põhjapiiriks 5. saj keskel, kui kaanon kehtestati, oli Doonau. Idas piirdus Konstantinoopoli võimuala Pontose diötseesi idapiiriga Trapezundi linna lähistel Armeenia läänepiiril (u 40. pikkuskraadil) (Троицкий 1947a, 39–41).

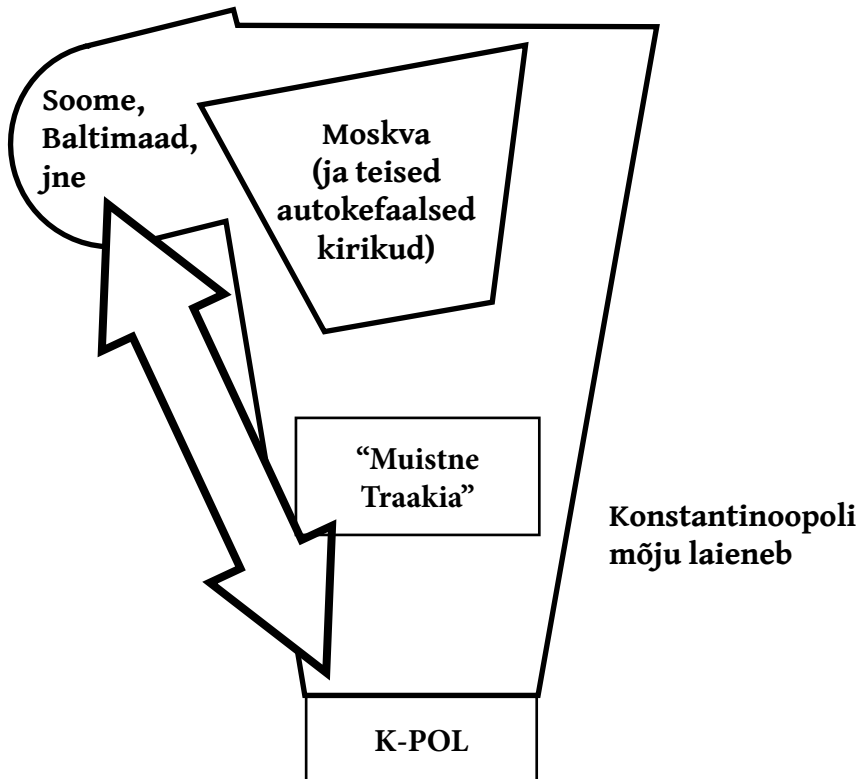
Troitski viitab kreekakeelsele kaanonitekogule „Pedalion“ (aastast 1800), mis tema meelest just nimelt piirab Konstantinoopoli ülemvõimu. Nimelt öeldakse IV üleilmse kirikukogu 9. kaanoni tõlgenduses, et Konstantinoopolil pole eesõigusi väljaspool oma kiriklikku piirkonda (Троицкий 1947b, 36–42; Afonsky 2000).⁶

Eriti suureks ülekohtuks peavad Troitski ja teisedki vene kanoonistid seda, et Vene kiriku piiskopi seadmine Pariisi vene pagulaste jaoks oli Konstantinoopoli kaanonitõlgenduse järgi ebaseaduslik, sest samas piirkonnas ei saa tegutseda kaks ülestikkust kirikustruktuuri. Hajalateooria kohaselt on ainult Oikumeenilisel Patriarhaadil õigus asutada piiskopkondi Lääne-Euroopa, Ameerika ja Austraalia õigeusklike jaoks.

⁵ Vene pagulaskiriku juht metropoliit Antoni (Hrapovitski) järgi viis Soome õigeusklike ühinemine Oikumeenilise Patriarhaadiga nende luteristumiseni, mida korraldas õigeusklikke avalikult taga kiusav Soome valitsus. Antoni kirjeldas Soome valitsust „hullemaks kõigist türanlikest valitsustest“. Antoni artikkel on avaldatud lehel: <http://www.orthodoxinfo.com/ecumenism/quovadis.aspx>

⁶ Kohtupidamise õiguse tõlgendus leidub ka Milaši kogutud kommentaaridest. Tema arust on see tõlgendus küsitav, sest selle eesmärk oli algselt piirata peamiselt vana Rooma esimust muude kirikute aladel (vt OKKS 1980, 256–258).

Joonis 1. Meletiose hajalateooria.

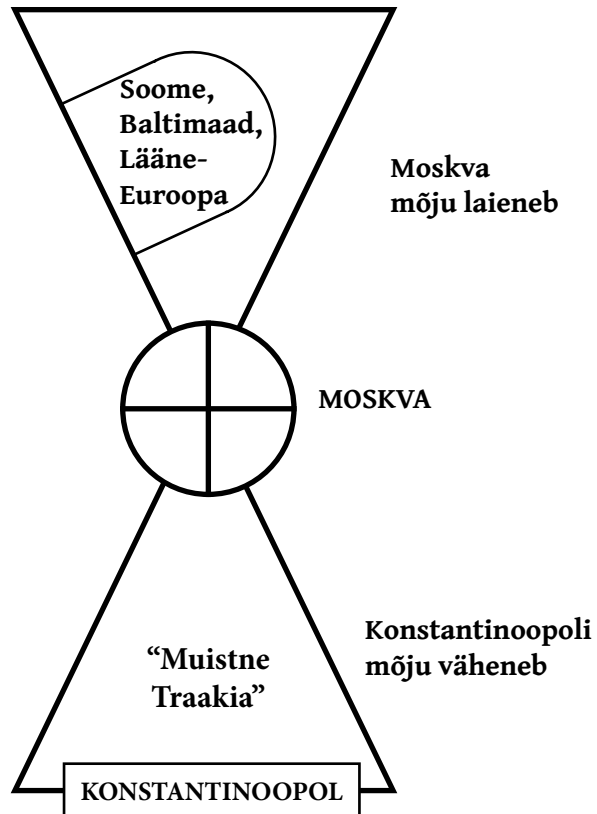

Moskva arusaam on olnud, et kohalikud kirikud arenevad autokefaalia poole, aga enne seda kuuluvad nad selle emakiriku alla, mille misjonitöö tulemusena nad on sündinud (Aleksi 2005). Soome kirik kuulub niisiis Vene kiriku alla. Ometi tunnustas 1957. a Moskva Patriarhaadi püha sinod Soome õigeusu kirikut osana Konstantinoopoli Patriarhaadist (SOAKA, Fa 9/1957, Moskva püha sinodi otsus 30.04.1957:).

Joonisel 1 ja 2 on lihtsustatult ja skemaatiliselt kujutatud kanonistide arusaamad jurisdiktsioonide kindlaksmääramise kohta.

Joonisel 1 kujutatud Meletiose hajalateooria tõlgendab Halkedoni kirikukogu 28. kaanonit selliselt, et Konstantinoopolil on õigus kirikutele, mis pole veel autokefaalsed. Riigipiirid on olulised. Joonisel „küünitab“ Moskva Soome ja Baltimaade kirikuteni, sest need on tema misjonitöö tulemusel sündinud. Moskval pole aga õigust nendele kirikutele, sest nad asuvad teise riigi piirides ja seega Halkedoni 28. kaanoni mõttes Traakiataguses „barbarite piirkonnas“. Seega kuuluvad nad Konstantinoopolile.

Joonis 2. Kiriklike jurisdiktsioonide kindlaksmääramine Troitski järgi.

Joonisel 2 on kujutatud Moskva arusaama kiriklikest piiridest liivakellakujuliselt. Troitski tõlgenduse järgi on Konstantinoopoli jurisdiktsioon piiratud: põhjas piirneb see Halkedoni 28. kaanonis mainitud Traakia diötseesiga. Moskva oli Traakiast eraldunud ja iseseisvunud kirikkond. Moskva jurisdiktsioon hakkas see-eest kasvama, kui ta sai autokefaalse staatuse, sest sel on õigus oma misjonitöö tulemusel sündinud kirikutele. Halkedoni kirikukogu kaanonis mainitud barbarid tähendavad usutunnistuslikke vähemusi, kelle osadus emakirikuga püsib.

Meletiose hajalateooria on fületismisvastane

Meletiose hajalateooria vastu on esitatud rohkelt kriitikat. Seda on peetud Oikumeenilise Patriarhaadi võimupüüdlusi edendavaks ja paavstisarnast juhtasendit taotlevaks. Kriitika on tümitanud tõsiasi, et teooria toetab kiriku kui terviku huvisid, rõhutades kiriku kohalikku ja mitte-rahvuslikku loomust. Tuleb täheldada, et Oikumeeniline Patriarhaat ei

asutanud Soome rahvuslikku õigeusu kirikut, nagu 1920ndatest alates Soomes mitu aastakümnet aru saadi – ja saadakse vahel nüüdki –, vaid patriarhaadi lähtekohaks oli korraldada õigeusu kiriku elu koha peal iseseisva Soome piirides, osana Konstantinoopoli emakirikust. Lisaks jättis patriarhaat lahti võimaluse kokkuleppeks: asja kohta võib teisiti kokku leppida, kui Vene kirik peaks jälle normaalselt toimima.

Oikumeeniline Patriarhaat loobus aga kokkuleppevõimalusest oma 19. V 1954 kuupäevaga kirjas. Kui Soome sai iseseisvaks, oli Soome õigeusu kirik lakanud olemast Moskva Patriarhaadi osa nii, nagu ka Venemaa ja Soome olid sellest ajast eri riigid. Patriarh Athenagoras viitas Halkedoni 28. kaanonile ja sajanditepikkusele praktikale. Moskva püha sinod tunnustas Soome kanoonilist asendit osana Konstantinoopoli Patriarhaati 1957. Tuleb tähele panna, et Soome õigeusu kirik peab järgima oma kanoonilise emakiriku kaanonitõlgendust.

Kanooniliste jurisdiktsioonide piiride hindamine võib tunduda kauge, teoreetilise ja otsituna. Kaanonid on vägagi mitmetimõistetavad ja see on aidanud kaasa nende autoriteedi nõrgenemisele. Kaanonitel kui kiriku Püha Pärimuse ühel osal on ometi oluline tähendus. Õigeusu kirikutes peetakse kanooniliste piiride kindlaksmääramist eriti tähtsaks küsimuseks. Paradoksaasel kombel peetakse justnimelt neid mitmetimõistetavaid jurisdiktsioonipiire sätestavaid kaanoneid kõige autoriteetsemateks ja tähtsamaks. Kanooniline piiritõmbamine on praegugi paljude õigeusu kirikute aladel igapäevane asi.

Kanooniline vaidlus 1945–1957 lõi aluse kiriku välissuhete korraldamisele

1945. a sügisel tõstis Moskva Patriarhaat üles küsimuse Soome õigeusu kiriku naasmisest Moskva Patriarhaadi osadusse, millest see oli 1923 lahkunud, ühinedes autonoomse kirikuna Konstantinoopoli Patriarhaadiga. Teise maailmasõja järel hakkas Moskva Patriarhaat ilmutama toibumise märke ja lõi suhteid iseäranis nende kirikutega, mis olid temast pärast oktoobrirevolutsiooni eraldunud ning ühinenud Konstantinoopoli Patriarhaadiga. Sõja võitjariiki Nõukogude Liitu peeti Euroopa päästjaks ja seekaudu kasvas ka Vene õigeusu kiriku mõjuvõim.

Moskva edastas maailmale pildi sellisest Venemaast, kus usklikud ja kirik elavad täiesti vaba elu. Näitena sellest toodi Vene õigeusu kirikukogu korraldamine jaanuaris-veebruaris 1945. Kirikule anti sõja ajal tagasi mõned sellelt enne võetud õigused: ta sai alustada vaimuliku

hariduse andmist ja välja anda oma lehte. Kirikuelu oli aga jätkuvalt tugevalt piiratud.

Soome meeskloostrites hellitati lootust, et Vene kiriku mõjuvõim kujuneb jälle selliseks, nagu see oli enne revolutsiooni. Peapiiskop Hermani (Aav) ja Helsingi piiskopi Aleksandri (Karpin) kombel pidasid paljud Soome kirikutegelased kanoonilist ühendust Konstantinoopoliga ajutiseks. Kanooniline suhe võis nende arust muutuda, kui Vene kirik on jälle vaba tegutsema. Moskva saavutas niiviisi võimaluse tugevda oma positsioone Soomes (SOKHA, Fa 9/1945, Hariton Hermanile 5.07.1945; Fa 2/1945, Hariton Hermanile 29.11.1945).

Patriarh Aleksius I palus juba mais 1945 peapiiskop Hermanilt, et Soome õigeusklikud naaseksid Moskva Patriarhaadi osadusse. Septembris Soome saabunud Novgorodi ja Leningradi metropoliit Grigori (Tšukov) põhjendas ettepanekut kanoonilis-teoloogiliste asjaoludega ja sellega, et luterlus olla Soome õigeusklikele suureks ohuks. Kogu muu maailm oli tema sõnul juba hakanud astuma „rahu ja leppimise teele“ (SOKHA, Fa 2/1945, Läbirääkimiste protokoll ja aruanne 3.10.1945).

Peagi sai soomlastele selgeks, et tegu on poliitilise läbimurdekatsuga. Moskva nõuded langesid kokku samaaegse poliitilise olukorraga. Vaherahulepingut oli Soome tulnud valvama liitlaste järelevalvekomisjon ja peaminister Paasikivi valitsus seadis eesmärgiks usalduslike suhete loomise Nõukogude Liiduga. Õigeusu kiriku asjad huvitasid iseäranis Soome vasakäärmuslasi.

Soome kirikulehe Aamun Koitto toimetajana oli munkpreester Paavali (Yrjö Olmari, hilisem peapiiskop) mõjuvõimas positsioon. Lehe ainsa koostaja kiriklik asend, taust ja isiklik huvi suunas lehe joont. Paavali kirjutas lehes Grigori külaskäigust ja kanoonilisest küsimusest. Ta kommenteeris ajalehe Kotimaa artikleid, milles Moskva ettepanekuid peeti kahtlustäratavateks ja Soome rahvuslikule õigeusu kirikutele kahjulikeks. Paavali arvates oli juba ammu tulnud ilmsiks tõsiasi, et tegu on Soome kirikuga. Aga peale selle on kirikul ka kogumaapealne mõõde, mistõttu ta peab hoidma alal elavat sidet ja kanoonilist alluvust teiste õigeusu kirikutega. Kohalik kirik on nii katoolne kui ka rahvuslik. Alguses pidas Paavali küsimust loomult kanooniliseks ja oletas, et Konstantinoopol nõuab Soome kiriku minekut Moskva alla. Kui soomlased ei allu patriarhaatide otsustele, on oht, et Konstantinoopol kuulutab sealse kiriku skismaatiliseks (Kmaa 12.10.1945; Paavali 1945, 324-325). Hiljem Paavali seisukoht muutus.

Paavali rõhutas kirikutevahelise leppimise tähtsust. Kuid leppimise löi prao metropoliit Grigori, ühendades Valamo kloostri Moskva

Patriarhaadiga. Teisest küljest pidas Paavali õigeks Moskva nägemust, et Oikumeenilise Patriarhaadi volitused Soome kiriku osas olid vaid ajutised. Helsingi preester Paavo Saarikoski kritiseeris Paavali arusaamu. Need olid tema arust ühekülgsed ja Moskva-kesksed. Kanooniline side Konstantinoopoliga polnud Saarikose arust ajutine, vaid püsiv. Metropoliit Grigori arust polnud palveosaduse ehk liturgilise osaduse katkemist kunagi ametlikult sedastatud, nii et see põhineb puhtalt intuitsioonil (SOKHA, Fa 2/1945, Aruanne Leningradi ja Novgorodi metropoliidi Grigori käigust Kuopiosse 3.-4.10.1945).

Soome vasakäärmuslikus ajakirjanduses ilmus uudis, et Soome õigeusklikud ühendatakse peagi Moskva Patriarhaadiga (US 30.9.1945; US 10.10.1945; SNS/Kansan Sanomat 49/10.10.1945). 1945. a sügisel avaldas rühm Soome rahvuslikult meelestatud õigeusklikke oma arusaama: kiriku ühendamise Moskva Patriarhaadiga pole sugugi midagi enesestmõistetavat, vaid selleks on vaja kirikukogu otsust.

Probleemiks kujunes see, et Soome siseminister Yrjö Leino kehtestas selleteemalistele uudistele eeltsensuuri: ühinemisest Moskvaga ei tohtinud rääkida eitavalt (KA, Da 8, 10.10.1945). See seik aga ei halvanud opositsiooni, mis sai keelamisest hoopis uut jõudu (SOKHA, Fa 3/1945, Härköse rühm Hermanile 10.10.1945).

Et ühinemisevastasus oli pead tõstmas, tahtis peapiiskop Herman teada, mis tingimustel ühinemine toimuda võiks. Selleks saatis ta Moskvasse küsimused: kas Soome õigeusu kirik võiks alles hoida uue kalendri, millega oli juba aastakümneid harjutud ja kas kiriku autonoomne seisund võiks säilida samasugusena nagu enne.

Mõlemale küsimusele vastas patriarh Aleksius eitavalt. Tema arust olid küsimused otsene tõrkumine emakiriku „omakasupüüdmatu armastuse“ vastu (GARF, delo 73/1945, Herman Aleksiusesele 2.11.1945 (Koopia: SOKHA, Fa 3/1945); SOKHA, Fa 3/1945, Aleksius Hermanile 8.12.).

Aleksiusese vastused masendasid peapiiskop Hermanit ja kirikuvalitsuse sekretäri Aleksii Perolat, sest nende arust polnud enam võimalik, et ettepanek ühineda Vene kirikuga oleks läbi läinud (SOKHA, Fa 2/1946, Aleksii Perola, Suomen ortodoksisen kirkkokunnan kanoninen ja taloudellinen asema). Kirikukogul poleks Moskva ettepanekud toetust leidnud. Kiriku juhtkond hakkas asjaga venitama, sest taolisi halbu sõnumeid ei tahetud Moskvasse saata. Kirikus peeti küsimust välispoliitiliseks, ehkki seda see vist ei olnud.

Aastal 1946 toetas munkpreester Paavali, kiriku ajalehe Aamun Koitto toimetaja, kaudselt ühinemise kohta esitatud kahtlusi. Kuna

Soome kiriku juhtumist ei sobinud kirjutada, avaldas ta lehes uudiseid nende kirikute kohta, mis seisid sarnaste otsuste ees. Uudistest selgus, et Moskva Patriarhaadi võidukäik polnudki nii selge, kui väideti. Ühendriikide vene kirikus ja Prantsusmaa pagulaskirikus soovis lõpuks vaid kuus kogudust 51st ühineda Moskva Patriarhaadiga ja tunnistada metropoliit Serafimi (Lukjanov). Serafim oli endine Soome peapiiskop. Suurem osa kirikust soovis jätkata Oikumeenilise Patriarhaadi osaduses ja koondus Nizza metropoliidi Vladimiri ümber. Paavali avaldas ka vana uudise Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku autonoomia sundlõpetamisest. Metropoliit Grigori oli ühendanud Eesti õigeusklikud Leningradi piiskopkonnaga (AK 8/1946, 70; 13-14/1946, 110; 19/1946, 143; 24/1946, 181; HS 28.10.1946; Suomen Sosialidemokraatti 28.10.1946).

Kontaktid Oikumeenilise Patriarhaadiga 1946

1946. a algul oli peapiiskop Herman esimest korda kanoonilise kriisi algamisest saadik ühenduses Oikumeenilise Patriarhaadiga. Patriarh Maximoselt tuli vastus, et tal on vaja Soome õigeusu kirikukogu otsust, et asjaga edasi minna (SOKHA, Fa 3/1946, Maximos Hermanile 20.03.1946). Probleemiks kujunes aga asjaolu, et kirikukogu ei kutsutud kokku, sest arvati, et kogu oleks Moskvaga ühinemise vastu.

Asi jooksis ummikusse. Moskva Soome saatkonnas hakkas sellega tegelema saatkonna sekretär Olli Bergman. Ta käis suvel 1946 mitu korda Moskva Patriarhaadis läbi rääkimas (AMP, delo 82/1946, Hermani erakiri patriarh Aleksiusesele 26.04.1946; SOAKA, AHHA, kaust 9, Olli Bergmani kirjavahetus 1958-1960). Viimaks kutsuti sügisel ka peapiiskop Herman Moskvasse kõnelustele. Ta ei julenud aga minna, sest küsimus oleks olnud ainult allkirja nõudmises ühinemisele (UMA, 44 I, kimp: Peapiiskop Hermani sõit Moskvasse, Bergmani salajane telegramm Sundströmile 18.10.1946)

Sügisel 1946 tegi peapiiskop Herman ka laiaulatusliku küsitluse kirikus Moskva Patriarhaadiga ühinemise teemal. Vastused olid enamjaolt eitavad (HOSA, II Eb 3, saatekiri ja ankeet, Herman Soome õigeusu peapiiskopkonna koguduste esipreestritele 20.11.1946).

Uus ajajärk selles vaidluses algas, kui Moskva Patriarhaat pakkus 1948 Soome õigeusu peapiiskopkonnale autokefaalset staatust. Küsimus oli Moskva kiriku kasvamisest kogu maailma suurimaks õigeusu kirikuks vastavalt Stalini soovidele. Selle pakkumise õnge Soome õigeusu kirik aga ei läinud, vaid asi külmutati veelkord.

Oikumeeniline patriarh Maximos võttis viimaks sõna Moskva püüete vastu. Patriarhi arvates polnud kanooniline osadus Konstantinoopoli mitte ajutine, vaid püsiv (SOKHA, Fa 3/1948, Patriarh Maximos peapiiskop Hermanile 30.09.1948).⁷

Konstantinoopoli Patriarhaadist sai tegelik osapool kirikuvaidluses alles siis, kui uueks patriarhiks sai 1949. a lõpul Athenagoras. Tema arvates pidid kõik sõsarkirikud järgima Konstantinoopoli Patriarhaadi arusaama (SOAKA, Fa 10/1949, Athenagoras ja püha sinod peapiiskop Hermanile 27.1.1949; AK 5-6/1949, 43, tsiteeritud: Svensk Tidskrift 6-7/1948).

Soome õigeusu kirikukogu kogunes viimaks aastal 1950. Sellel ei juletud aga võtta seisukohta kiriku kanoonilise staatuse kohta, sest asi oli veel üsna tundlik. Otsus lükati edasi viie aasta taha, 1955. a kirikukogule (SOKHA, Kkpk 1950, § 34, Ce/1950).

Soomlastel õnnestus viivitamisega tõrjuda Moskva nõuded tagasi ja asi otsustati viimaks 1955. a kirikukogul. Kiriku kanoonilist staatust ei peetud vajalikuks muuta.

Peapiiskop Paavali sõlmib sidemeid

Paavali valiti abipiiskopiks 1955. a kirikukogul. Valik sattus väga õigele ajale, sest seesama kirikukogu seadis eesmärgiks luua head suhted Moskva Patriarhaadiga. Paavali valimise üheks põhjuseks oli Venemaaga suhtlemine, ehkki sellega valikut ei põhjendatud. Peapiiskop Herman oli kanoonilise kriisi ajal muutunud üha Vene-kriitilisemaks, aga sõprussidemete loomisel vastu ei olnud. Praktelist suhtlemist oli kerge usaldada Paavali hooleks, kes oli abipiiskopina nagunii peapiiskopi alluvuses.

Mais 1957 tõi metropoliit Nikolai (Jaruševitš) Kuopiosse Moskva Patriarhaadi „rõõmusõnumi“: Moskva püha sinod oli otsustanud taastada palveosaduse ja head suhted Soome kirikuga. Just seda olid soomlased oodanud, nii et sõprust hakati ülevoolavalt rõhutama. Koostöö paremaks väljendamiseks saadeti juba paari kuu pärast delegatsioon Vene kirikule külla. Delegatsiooni juhtis peapiiskop Paavali. Kõik vana viha ja arusaamatused võis unustada.

⁷ Selle kohta on väga mitmeid tõlgendusi. Soomes taheti kanoonilist osadust Konstantinoopoli näha lõplikuna (vt UMA, 44 I, Soome kreekakatoliku kiriku iseseisvumine, Setälä reisiaruanne välisministeeriumile 4.08.1923, 34-25).

Bibliograafia

Arhiiviallikad

- UMA Välisministeeriumi arhiiv, Helsingi. Soome kreekakatoliku kirikut puudutavad dokumendid, 44 I.
- KA Valitsuse kontrollorganite arhiiv, ringkirjad ja juhised, Rahvusarhiiv, Helsingi.
- GARF Vene Föderatsiooni riiklik arhiiv, Moskva. Vene õigeusu kirikut puudutav materjal f-6991. Soomet puudutav materjal, 121.
- SOKHA Soome õigeusu kirikuvalitsuse arhiiv, Kuopio. Aktid 1945-1958 (F:).
- SOAKA Soome õigeusu peapiiskopkonna arhiiv, Kuopio. Aktid 1957 (F:).
- AHHA Peapiiskop Hermani isiklik arhiiv, Kuopio. Aktid 1946–1957.
- HOSA Helsingi õigeusu koguduse arhiiv 1943–1946, (Eb:) Helsingi.

Allikapublikatsioonid

- Ortodoksise kirkon kanonit selityksineen (OKKS) 1980. Pieksämäki. Suomen ortodoksinen arkkipiispakunta (SOA) 1935. Kokoelma voimassaolevia säännöksiä Suomen ortodoksisesta arkkipiispakunnasta. Toim. Nikolai Valmo. Helsingi.

Kirjandus

- Afonsky, Gregory. 2000. *The Canonical Status of the Patriarch of Constantinople in the Orthodox Church*. Internetiallikas: <http://www.holy-trinity.org/ecclesiology/afonsky-constantinople.html>. Loetud 12.11.2008.
- Aleksiy, patriarch of Moscow and All Russia. 2005. "A Letter to the Ecumenical Patriarch Concerning the Situation of the Diaspora". *Sourozh* 99, February, 1–11.
- Clement, Oliver. 1997. *Conversations with Ecumenical Patriarch Bartholomew I*. St. Vladimir's Seminary Press, USA.
- Johannes, metropoliitta. 1982. „Suomen ortodoksise kirkon kanonien asema“. *Ortodoksinen kirkko Suomessa*. Lieto.
- L'Huillier, Peter. 1996. *The Church of the Ancient Councils. The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils*. St. Vladimir's Seminary Press. New York.
- Maximos, Metropolitan of Sardes. 1976. *The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church. A Study in the History and Canons of the Church*. Thessaloniki.

- Paavali, pappismunkki. 1945. „Aamun koitteessa“. *Aamun Koitto* 21. Kuopio.
- Riikonen, Juha. 2007. *Kirkko politiikan syleilyssä. Suomen ortodoksisen arkkipiispakunnan ja Moskovan patriarkaatin välinen kanoninen erimielisyys 1945–1957*. Diss. Joensuu.
- Skurat, K. 1989. “The Constantinople Patriarchate and the Problem of Diaspora. Notes on the book by Metropolitan Maximos of Sardes. The Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church. A Historical and Canonical Study”. – *Journal of the Moscow Patriarchate* 9. Moskva.
- Stephanopoulos, Robert G. 2008. *The Greek (Eastern) Orthodox Church in America*. Internetiallikas: <http://www.goarch.org/archdiocese>. Loetud 12.11.2008.
- Троицкий, Сергей. 1947а. „О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на “Диаспору”“. *Журнал Московской Патриархии (ЖМП)* 11. Москва.
- Троицкий, Сергей. 1947б. „Где и в чем главная опасность?“ *Журнал Московской Патриархии (ЖМП)* 12. Москва.
- Viscuso, Patrick. 2006. *A Quest for Reform of the Orthodox Church. The 1923 Pan-Orthodox Congress. An Analysis and Translation of Its Acts and Decisions*. Berkeley, CA.

Ajalehed

- Aamun Koitto (AK) 1946–1957.
- Helsingin Sanomat (HS) 1946.
- Kotimaa (Kmaa) 1945.
- SNS/Kansan Sanomat 1945.
- Suomen Sosialidemokraatti 1946.
- Svensk Tidskrift 1948.
- Uusi Suomi (US) 1945–1946.